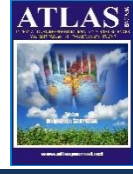

ATLAS INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES

ISSN:2619-936X

Article Arrival Date:02.11.2018

Published Date:30.12.2018

2018 / December

Vol 4, Issue:15

Pp:1784-1792

Disciplines: Areas of Social Studies Sciences (Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences)

OLUŞUM SÜREÇLERİ VE AYRIŞAN YÖNLERİYLE ZEYDİYYE, İSMÂİLİYYE VE İSNÂAŞERİYYE ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN INVESTIGATION INTO THE ZAIDIYYAH, ISMA'ILISM, AND ISNAASHARIYYA BEGINNINGS AND THEIR DIFFERENCES

Dr. Öğr. Üyesi Fehmi SOĞUKOĞLU

Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Tevvabun Hareketiyle başladığını kabul edilen Şia mezhebi, siyasi olayların da etkisiyle zamanla çeşitli fırkalara ayrılmış ve Şia Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'in vasîsi olarak inananlara verilen üst kimliğin adı haline gelmiştir. Kalam ve Mezhepler Tarihi kaynaklarında bu isim altında birçok fırka zikredilmekteyse de bunları Zeydiyye, İsmâiliyye ve İsnâaşeriyye olmak üzere üç başlık altında inceleyebiliriz.

Zeydiyye'nin, kendi içerisinde Cârûdiyye, Salihîyye ve Süleymaniyye olmak üzere üç fırkaya ayrıldığı ancak bunlardan son ikisinin standart şii inançlara sahip olmadığı görülmektedir. İsmâiliyye; Nizâriyye ve Müstaliyye olmak üzere temelde iki fırkaya ayrılmıştır. Nizâriyye, İsmâiliyye'nin bâtnî ve aşırı grubunu temsil ederken Müstaliyye, temel inanç esasları ve fikhî görüşleri açısından İsnâaşeriyye mezhebine yakındır. İsnâaşeriyye ise Şia veya İmâmiyye ismiyle de anılan, şii düşüncenin çoğunluğunu temsil eden fırkadır.

Anahtar Kelimeler: Zeydiyye, İsmailiyye, İsnâaşeriyye, Şia

ABSTRACT

Shia, which is accepted as a political power after the Tawwabin uprising, was divided into several factions over the course of political events and has become upper identity for those who believe that Ali ibn Abi Talib is the successor of Prophet Muhammad. Although Kalam and History of Sects sources mentioned many Shia factions, we can study them under three main group as Zaidiyyah (Fiver), Isma'ilism and Imamiyyah (Twelver).

Zaidiyyah was divided into three factions as Jarudiyya, Salihîyya and Sulaymaniyya. It is seen that, the last two of them do not have standard Shia beliefs. Isma'ilism was divided into two factions as Nizari and Musta'li. Nizari represents the esoteric and extreme group of Isma'ilism whereas Musta'li is close to Twelver sect in terms of its basic beliefs and fiqh opinions. Twelver is the largest factions of Shia Islam and represents the majority of Shia thought.

Keywords: Zaidiyyah, Isma'ilism, Imamiyyah, Shia

1. ZEYDİYYE

Mezhep, ismini Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali (122/740)'den almıştır. Zeyd b. Ali, ilmî tahsilini daha çok abisi Muhammed Bâkır'ın yanında Câfer-i Sâdık'la beraber yapmıştır.¹ İlmî konulardaki yeterliliğinin yanında Ehl-i beyt'ten oluşu, kendisine halk arasında önemli bir toplum önderliği vasfını yüklemiştir.

Emevîlerin, yönetimdeki haksız tutumları ve Peygamber soyunu kendilerine rakip görmeleri, Ehl-i beyt sevgisi olan insanları ve Emevî karşıtlarını Zeyd b. Ali etrafında toplamıştır. Zeyd b. Ali Kerbela hadisesinden sonra Ehl-i beyt'ten siyasî hareket içerisinde bulunan ilk kişidir.² Kufe'de on beş bin kadar kişinin kendisine biat ettiği zikredilir. Bu sayı Kufeyi ele geçirmek

¹ Saffet Köse, "Zeyd b. Ali", DİA, XXXIV, İstanbul 2013, s. 313.

² Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011, s. 188.

için yeterli olsa da Vali Yusuf b. Ömer'in bu hareketten erken haberdar olması ve gerekli tedbirleri aldırması sonucunda Zeyd b. Ali'ye biat edenlerin çoğu onun yolundan dönmüştür. Destekçi kaybetmesine rağmen üç yüz kadar mensubuyla mücadelesini sürdüren Zeyd b. Ali ayaklanma esnasında öldürülmüştür.³ Onun başlattığı siyasî hareketin başarısız olmasında, kendisine biat edenlerin çoğunun onu yüzüstü bırakması önemli rol oynamıştır.

Şîîlerin önemli bir kısmının Zeyd b. Ali'den yüz çevirmesinin sebebinin, onun Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in faziletli kişiler olduğuna dair görüşü olduğu kaynaklarda yer alır. Zeyd b. Ali'nin bu durum karşısında şîî gruplara "beni terk ettiniz" anlamındaki sözü meşhurdur ve bu söz Şia'ya Râfizi denilmesinin sebeplerinden birisi olarak zikredilmektedir.⁴

Zeyd b. Ali'nin Muhammed Bakır'ın dışında Vâsıl b. Atâ ve Ebû Hanife'yle ilim alışverişinde bulunmuştur. Bunun bir neticesi olsa gerek; büyük günah konusunda Mûtezile'yle aynı görüşü paylaşırken, imâmet konusunda Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in imâmlığını kabul eden bir görüş ortaya koyar. Ona göre Hz. Ali ümmetin en faziletlisi olarak, vasıflarıyla Hz. Peygamber tarafından imâmetine işaret edilmiş ancak açık bir nas ile tayin edilmemiştir. O, imâmın ismet sıfatı olmadığını ve Hâşimî soyundan gelen herkesin imâm olabileceğini savunur.⁵

Vefatından sonra Horasan'a giden oğlu Yahya b. Zeyd (125/743) mezhep müntesiplerince imâm kabul edilmiştir. O, Emevî aleyhtarlığı konusunda babasının çizdiği yolda devam etmiş ve babasından üç yıl sonra 743 yılında o da öldürülmüştür.⁶

Zeydîlere göre Hz. Hasan'ın soyundan gelenler de imâm olabildiğinden, Yahya b. Zeyd'ten sonra Hasanî olan Muhammed en-Nefsü'z-zekiyye (ö. 145/762) imâm olmuştur. Nefsü'z-zekiyye Abbasî halifesi Mansur döneminde ayaklanarak, Medine ve Basra'nın yönetimini ele alır ancak, kısa bir süre sonra o da öldürülür. Yerine geçen kardeşi İbrahim de kısa bir süre sonra aynı akıbetten kurtulamaz. Bundan sonraki süreçte de birçok Zeydî hareketi olmuştur. Bunlardan bazıları başarıya ulaşmış devlet kurmuş ancak, bu devletlerin ömrü pek uzun olmamıştır.⁷

İlk Zeydî devlet Kuzey Afrika'da Muhammed en-Nefsü'z-zekiyye'nin kardeşi İdris b. Abdullah tarafından kurulmuştur. İdris b. Abdullah, kardeşinin vefatından sonra Tanca/Mağrib'e gider ve oradaki kabilelerin kendisine biat etmesini sağlar. İdrisîler olarak anılan bu devlet 172/789 tarihinden 375/985 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.⁸

Taberistan bölgesinde Zeydî yönetim Hasan b. Zeyd (ö. 270/884) tarafından kurulmuştur. Bu yönetim 287/900 yılında Samaniler tarafından yıkılsa da Hasan el-Utruş tarafından 301/914 yılında tekrar canlandırılmış ve Nasırî devleti kurulmuştur. Bu devlete de 316/928 yılında Büveyhîler tarafından son verilmiştir.⁹

Zeydî devletlerden en uzun hüküm süreni Yemen'de Yahya b. Hüseyin tarafından 280/898 yıllarında kurulmuştur. Bu imamlık, 1382/1962 yılına kadar fiili olarak varlığını sürdürmüş bu tarihte Yemen'de yapılan ihtilal sonucu Zeydî hakimiyetine son verilerek Cumhuriyet ilan edilmiştir.¹⁰

³ Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 191; Mustafa Öz, *Şîîlik ve Kolları*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011, s. 75-76.

⁴ Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, Beyrut 1980, s. 65; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, Beyrut 1993, s. 181; Bağdadî, *el-Farku Beyne'l-Firak*, Beyrut 1995, s. 36.

⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, s. 180; Mustafa Öz, *Şîîlik ve Kolları*, s. 96; Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 194.

⁶ Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, s. 5; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, s. 181-182; Mustafa Öz, *Şîîlik ve Kolları*, s. 91; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 191.

⁷ Bağdadî, *el-Farku beyne'l-firak*, s. 36; Öz, *Şîîlik ve Kolları*, s. 91; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 191-192.

⁸ Öz, *Şîîlik ve Kolları*, s. 95; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 192.

⁹ Öz, *Şîîlik ve Kolları*, s. 92-93; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 193.

¹⁰ Öz, *Şîîlik ve Kolları*, s. 94; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 193.

Bütün bu tarihi süreç içerisinde Zeydiyye mezhebi içerisinde çeşitli itikâdi gruplar ortaya çıkmıştır. Bunlar; Cârûdiyye, Salihyye (Betriyye) ve Süleymaniyye (Cerîriyye) olmak üzere üç mezhebe ayrılarak incelenebilir.¹¹

Cârûdiyye: Ebu'l-Cârûd Ziyad b. el-Münzîr el-Ezdî'nin (ö. 150/767'den sonra) görüşleriyle şekillenen bir mezheptir. Ona göre Hz. Peygamber Hz. Ali'nin ismini zikretmeden vasıflarıyla onu imâm olarak tayin etmiştir. Sahâbiler, bunu bilmesine rağmen ona biat etmeyip dalâlet ve küfre düşmüştür. Cârûdiyye göre Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in imâmlığı hususunda, onların vasıflarını açıkça anlatan naslar mevcuttur. Yani bu zevat ismen olmasa da vasfen nas ile tayin edilmiştir. İmamet anlayışı dışında gizlenmiş mehdi ve ricat inancının da Cârûdiyye'de olduğu görülmektedir.¹²

Cerîriyye (Süleymaniyye): Süleyman b. Cerir'in fikirlerini benimseyenlere verilen isimdir. Ona göre Hz. Ali halife olarak tayin edilmemiş ancak ümmetin en faziletli olması sebebiyle halife olması gerekmiştir. Onlara göre en faziletli varken, diğer faziletli kimselerin imâmeti caiz olduğundan, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in hilâfeti geçerlidir. Bununla beraber Cerîriyye mezhebinin Hz. Osman'ı tekfir ettiği kaynaklarda yer almaktadır. Cerîriyye mensupları gizlenmiş mehdi ve ricat inancını kabul etmezler.¹³

Bütriyye (Salihyye):

Mezhep, Hasan b. Salih b. Hay (ö. 165/875)'a nispetle Salihyye, Kâsiru'n-neva'ya nispetle Bütriyye olarak bilinmektedir. Mezhep görüşleri itibarıyla Cerîriyye ile aynı esasları kabul etmektedir. Onlardan farklı olarak ise Hz. Osman'ın tekfir edilmesine karşı çıkmaktadırlar.¹⁴

Zeydiyye Hakkında Değerlendirme: Zeydiyye'nin bu üç fırka dışında başkaca gruplara ayrıldığı bildirilmiştir ancak birçok makâlat yazarının bildirdiği üzere bu üç fırka Zeydiyye'nin ana gruplarıdır. Bunlar arasından Cârûdiyye diğer ikisine göre daha farklı görüşlere sahip olduğu, Cerîriyye ve Bütriyye'nin birbirine yakın görüşler ortaya koyduğu görülmektedir. Kaynakların vermiş olduğu bilgiler,, Cârûdiyye'nin zamanla İsnâaşeriyye'nin içerisinde asimile olduğu yönündedir. Buradan hareketle Cârûdiyye fırkasını saymazsak, Zeydiyyeyi yukarıda belirtilen görüşleriyle ve bizim kabul ettiğimiz terim anlamıyla Şia çatısı altında değerlendirilmesi problemlili görülmektedir. Şehristânî onların itikatta Mütezile, amelde Hanefî olduğunu kaydeder.¹⁵

2. İSMÂİLİYYE

Mezhep adını Şia'da VI. imâm olarak kabul edilen Cafer-i Sâdık'ın oğlu İsmail'den alır. İsmail b. Cafer, Cafer-i Sadık'ın en büyük oğludur. Hayatıyla ilgili çelişkili bilgiler mevcuttur. Bazı rivayetlerde İsmail b. Cafer dinî hassasiyetlere dikkat etmediğinden babası tarafından kınandığı zikredilir. Başka bir rivayette Cafer-i Sadık'ın onu ilim sahibi bir kimse olarak yetiştirdiği, ancak ondan üç yıl önce vefat ettiği bildirilir. Bir diğer rivayette ise Cafer-i Sadık henüz yaşarken onun imâm olduğunu bildirmiştir ancak onu Abbâsî yönetiminden korumak için vefatından üç sene önce takiiye olarak öldüğünü söylemiştir.¹⁶

¹¹ Zeydiyye Mezhebi Makâlât yazarlarınca farklı şekilde kategorize edilir. Naşi el-Ekber (ö. 293/906), Bağdâdî, İsfarayini, Şehristani, Râzî ve Amidi gibi kaynaklarla günümüz kaynaklarının çoğu Zeydiyyeyi üç fırkaya ayırır. Bkz. İlimi Gura, *Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Zeydiyye Fırkaları*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2010.

¹² Nevbahtî, *Fırakü's-Şia*, Kahire 1992, s. 29; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, s. 66-67; Bağdâdî, *el-Farku beyne'l-firak*, s. 30-31; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, s. 184.

¹³ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, s. 68; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, s. 186; Bağdâdî, *el-Farku beyne'l-firak*, s. 33-33; Öz, *Şîlik ve Kolları*, s. 102; Gulpaygâni, *Kelami Fırkalar ve Mezhepler*, el-Mustafa Yayınları, Çev. Yunus Gürel, İstanbul 2014, s. 120.

¹⁴ Nevbahtî, *Fırakü's-Şia*, s. 30; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, s. 68; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, s. 187; Bağdâdî, *el-Farku beyne'l-firak*, s. 33; Öz, *Şîlik ve Kolları*, s. 101; Gulpaygâni, *Kelami Fırkalar ve Mezhepler*, s. 122.

¹⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, s. 189.

¹⁶ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, s. 26; Bağdâdî, *el-Farku beyne'l-firak*, s. 63; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, s. 226; Öz, *Şîlik ve Kolları*, s. 134; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 200-201; Gulpaygâni, *Kelami Fırkalar ve Mezhepler*, el-Mustafa Yayınları, Çev. Yunus Gürel, İstanbul 2014, s. 70.

İsmâiliyye Mezhebi ilk dönemde yukarıda bildirilen görüşler çerçevesinde Halis İsmâiliyye ve Mübarekiyye olmak üzere iki kola ayrılır. Halis İsmâiliyye, İsmail b. Cafer'in babası henüz hayatta iken imâm olarak tayin edildiğini öne sürer. Onlara göre İsmail b. Cafer ne babasının hayatında, ne de sonrasında ölmez, gizli olarak yaşamını devam ettirir. Ahir zamanda yeryüzünü adaletle dolduracak olan mehdi o dur. Bu görüş ilk dönemde mevcut olup, bu düşüncede olanlar, günümüze ulaşmamıştır.¹⁷

Mübarekiyye, sonraki dönemlerde devam eden, günümüze kadar ulaşan İsmâiliyye'nin ilk temsilcileridir. Bu isim onlara İsnâaşeriyye Şiası tarafından, İsmail b. Cafer'in hizmetlisi olduğu söylenen Mübarek'ten dolayı verilmiştir. Mübarekiyyeye göre İsmail b. Cafer babasından sonra imâm olmuştur. Sonrasında ise imâmette onun yerini büyük oğlu Muhammed b. İsmail almıştır. Muhammed b. İsmail'le birlikte İsmâiliyye gizlilik dönemine girmiş ve bu dönem 296/908 yılında Fatımi Devleti kurulana kadar devam etmiştir. Bu dönem içerisinde Abdullah el-Vefi, Ahmet b. Abdullah et-Takî, Hüseyin b. Ahmed er-Radi'nin İsmâiliyye topluluğuna imâm olduğu kaynaklarda yerini almaktadır.¹⁸

Fatımî devleti Ubeydullah el-Mehdî tarafından 296/908 tarihinde Kuzey Afrika'da Rakkâde'de kurulmuştur. Ubeydullah'ın mehdilik ilan etmesi İsmaililer arasında ihtilâf doğurmuştur. Nitekim İsmailî geleneğe mehdi, gizli imâm Muhammed b. İsmail'dir. Ancak Fatımî Devleti'nin güç kazanması diğer grupların zamanla yok olmasına neden olur. Bu devletin kurulmasıyla birlikte İsmâiliyye gizlilik döneminden çıkar. İsmâiliyye'nin ilk dönemdeki doktrinlerinde farklılaşma yaşanmış, gizli imâm kavramı yerini mevcut imâm kavramına bırakmıştır. Zâhirî amellere de önem vermeye başlanmış ve İsmâiliyye fihri ortaya çıkmıştır.¹⁹

Ubeydullah Mehdi'den sonra Muhammed el-Kaim Biemrillah, İsmail el-Mansur Billah, Maad el-Muizz Lidinillah, Nizar el-Aziz Billah, Mansur el-Hakim Biemrillah, Ali ez-Zahir, Maad el-Müntasır Billah İsmâiliyye'nin imâmları olurlar. Bu son imâmın vefatıyla birlikte İsmâiliyye mezhebi Nizâriyye ve Müstaliyye olmak üzere iki fırkaya ayrılır.²⁰

Nizâriyye: İsmâiliyye'nin bir kısmı İmam Muntasır'ın vefatından sonra mezhep geleneği ve inançları çerçevesinde en büyük oğlu Nizar'a tâbi olur. Ancak Nizar henüz yönetimini sağlayamadan kardeşi Ahmed Müstali tarafından hapsedilir ve büyük oğluyla birlikte öldürülür. Mezhep, Nizar'ın torunu olduğu söylenen Mühtedi tarafından devam ettirilir. İlk zamanlarda kale yöneticisi mezhebe mensup birisi olurken imâmlık Nizar'ın soyundan gelenler tarafından yürütülür. Bu dönemdeki imâmlara gizli imâm adı verilmektedir.²¹

Mezhebin dördüncü imâmı Zikrihi's-Selam, imâm olmasının yanında Alamut kalesinin de hakimi olur. Bu dönemden sonra yine açık imâm dönemine girilmiştir. Bu yönetim, Hülâgu'nun 654/1256 yılında kaleyi ele geçirene kadar devam etmiştir. Hülâgu'nun Alamut kalesini zaptetmesinden sonra Nizârî gelenek İran'ın doğusunda devamlılığını sürdürmeyi başarır. Safeviler döneminde artan siyasi baskılar sonucu Orta Asya tarafına yönelir. Nizâriyye'nin 46. İmamı Hasan Ali Şah zamanında onun İran Kaçar sarayına damat olarak girmesi sebebiyle Nizâriyye imâmları Ağa Han ünvanıyla anılmaya başlamıştır. İlerleyen

¹⁷ Bağdâdî, *el-Farku beyne'l-firak*; Öz ve Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâiliyye", DİA, XXIII, İstanbul 2001, s. 128; Muzaffer Tan, "Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar" Fırat Ün. İFD., 17:2, Elazığ 2012, s. 111; Gulpayganî, *Kelami Fırkalar ve Mezhepler*, s. 71.

¹⁸ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, s. 27; Arif Tâmir, *Tarihü'l-İsmâiliyye*, Londra 1991, s.119-120; Öz ve Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâiliyye", DİA, XXIII, İstanbul 2001, s. 128; Muzaffer Tan, "Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar" *Fırat Ün. İFD.*, 17:2, Elazığ 2012, s. 111; Öz, *Şiilik ve Kolları*, s. 155; Gulpayganî, *Kelami Fırkalar ve Mezhepler*, s. 72.

¹⁹ Sa'd Rüstem, *el-Firaku ve'l-mezâhibu'l-İslâmiyye*, Dimeşk 2005, s. 292; Arif Tâmir, *Tarihü'l-İsmâiliyye*, s. 149; Öz, *Şiilik ve Kolları*, s. 139-140, 143-144.

²⁰ Sa'd Rüstem, *el-Firaku ve'l-mezâhibu'l-İslâmiyye*, 293; Öz, *Şiilik ve Kolları*, s. 155-156; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 203; Gulpayganî, *Kelami Fırkalar ve Mezhepler*, s. 85.

²¹ Sa'd Rüstem, *el-Firaku ve'l-mezâhibu'l-İslâmiyye*, 294; Öz, *Şiilik ve Kolları*, s. 145;

dönemlerde Hindistan ve Afganistan'a da yayılan Nizâriyye günümüzde 49. İmam Kerim Şah Ali idaresinde devam etmektedir.²²

Nizâriyye mezhebi, İsmâiliyye'nin bâtinî ve aşırı grubunu temsil eder. Mezhepte dinî emir ve yasaklar dikkate alınmaz ve her şeyin öğreticisi imâmdir. Namaz, oruç ve hac gibi ibadetlere bâtinî anlamlar yüklenmekte ve bunlar zahirî şekliyle kabul edilmemektedir. Bu yönleriyle Nizâriyye mezhebi ezoterik-bâtinî bir inanç olarak karşımıza çıkmaktadır.²³

Mustaliyye: İmam Muntasır'ın vefatından sonra küçük oğlu Ahmet tarafından devam ettirilen İsmâiliyye mezhebine Mustaliyye denilmektedir. Bu isim, kendisine imâm olmasından sonra verilen bir lakaptır. İmam Ahmet kayınpederi ve aynı zamanda İmam Muntasır'ın veziri olan Efdal'in desteğiyle İsmâiliyye'nin teamüllerine aykırı olmasına rağmen yönetimi ele geçirir. Kaynaklarda İmam Muntasır'ın ölmeden önce Ahmet'i imâm tayin ettiği de aktarılmaktadır.²⁴

Nizar'ın ölümünden sonra Müstaliyye mezhebi güç kazanmıştır ve İsmâiliyye'nin resmî temsilcisi konumuna yükselmiştir. İmam Ahmet'in ölümünden sonra beş yaşındaki oğlu Ebû Ali Mansur, Âmir biemrillah ünvanını alarak halife olmuştur. Bu dönemde devleti ve mezhebi Efdal'in yürüttüğü kabul edilir. Ebû Ali büyüdükten sonra yönetimin başına geçmiştir, 515/1121 yılında Efdal, 524/1130 tarihinde ise Ebu Ali, Nizarî fedailerince öldürülmüştür.²⁵

Ebû Ali vefat ettiğinde, Tayyip isminde henüz bebek olan küçük bir çocuğu vardır. Bu durumu değerlendiren Ebû Ali'nin amcasının oğlu Abdülmecid kendi halifeliğini ilan eder. Abdülmecid'in de temayüllere aykırı halifeliği yeni bir görüş ortaya konmasını gerektirir. O, kendi hilâfetini Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in amcasının oğlu oluşuyla destekleyerek, kendisinin de Ebû Ali'nin amcasının oğlu ve vasisi olduğunu söyler ve 526/1132 yılında Hafız Lidinillah ünvanıyla halife olur. Ancak Müstali grupların hepsi Abdülmecid'e biat etmek istemez. Bazıları Tayyip'in imâm olması gerektiğine inanarak ona tâbi olur. Bu sebeple Müstaliyye mezhebi Hâfiziyye ve Tayyibiyye olmak üzere iki fırkaya ayrılmıştır.²⁶

Hafiziyye fırkası Fatımilerin yıkılışını müteakip gücünü kaybetmiş ve zamanla yok olmuştur. Tayyibiyye fırkasında ise Züeyb b. Musa'nın mezhebin mutlak daisi olarak kabul edilir ve mutlak dailik müessesesi kurulur. Bu müessese günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.²⁷

Mustaliyye mezhebi, dinin zahiri emir ve yasaklarını dikkate alır. Mezhepte namaz, oruç, hac ve zekat ibadetlerini diğer Müslümanlar gibi yerine getirilir. Temel inanç esasları ve Fıkhi anlamda İmamiyye mezhebine yakındır.²⁸

Mustaliyye fırkası Nizarilere göre genel İslami prensiplere daha fazla sahiptir. Ayrıca Nizarilerin tam anlamıyla bâtinî bir fırka olduğunu söylenmesi mümkünse de Mustaliyye Kur'an ve sünnetin zahiri yönünü de kabul etmektedir.

3. İSNÂAŞERİYYE

İmâmiyye ismi mâsum imâm inancına sahip mezheplerin ortak adı ise de zamanla Hz. Ali'den başlayıp Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelen dokuz imâmı kabul eden, son imâmın da Mehdî olup gâip olduğuna inanan mezhebin özel adı olur. Mezhebin tarihsel seyrini; imâmlar dönemi, sefirler dönemi ve gaybet-i kübra (büyük gizlilik) dönemi olmak üzere üç kısma ayırarak inceleyebiliriz.

²² Sa'd Rüstem, *el-Firaku ve'l-mezâhibu'l-İslâmiyye*, 296; Öz, *Şîlik ve Kolları*, s. 146; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 206.

²³ Öz, *Şîlik ve Kolları*, s. 147; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 212-213.

²⁴ Sa'd Rüstem, *el-Firaku ve'l-mezâhibu'l-İslâmiyye*, 294; Öz, *Şîlik ve Kolları*, s. 148; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 204; Gulpaygani, *Kelami Fırkalar ve Mezhepler*, s. 96.

²⁵ Sa'd Rüstem, *el-Firaku ve'l-mezâhibu'l-İslâmiyye*, 294; Öz, *Şîlik ve Kolları*, s. 149.

²⁶ Sa'd Rüstem, *el-Firaku ve'l-mezâhibu'l-İslâmiyye*, 295; Öz, *Şîlik ve Kolları*, s. 149.

²⁷ Öz, *Şîlik ve Kolları*, s. 150.

²⁸ Öz, *Şîlik ve Kolları*, s. 151; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 213-214.

İmamlar Dönemi:

Bu dönem; 11/632 tarihinde Hz. Peygamber'in vefatının akabinde Hz. Ali'nin imâm olduğu inancıyla 1. İmam Hz. Ali ile başlar, 12. İmam Muhammed b. Hasan Mehdi'nin yaklaşık 260/874 tarihinde gizlenmesine kadar devam eder. Bu imâmlar şunlardır: Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Hasan b. Ali (ö. 49/669), Hüseyin b. Ali (ö. 61/680), Ali Zeynelâbidîn (ö. 94/713), Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733), Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765), Mûsâ el-Kâzım (ö. 183/799), Ali er-Rızâ (ö. 203/818), Muhammed et-Takî el-Cevâd (ö. 220/835), Ali en-Nakî el-Hâdî (ö. 254/868), Hasan b. Ali el-Askerî (ö. 260/874), Muhammed el-Mehdî el-Muntazar (el-Kâim, el-Hüccce; doğumu, 15 Şâban 255 / 29 Temmuz 869).²⁹

İmamiyye inancına göre bu imâmların her biri masumdur. Her birinin imâmlığı bizzat Hz. Peygamber'in emriyle ve bir önceki imâmın bildirmesiyle bilinir. İnsanlar, îtikâdî ve fikhî bilgilerini bu imamlardan öğrenmekle yükümlüdür. İmam, imamlığını ispat için ayrıca mucize de gösterebilir. Şîi inancın temelinde bulunan bu düşüncenin imâmlar döneminde var olduğu bilinmektedir. Ancak imamların sayısının on iki olup yukarıda ismi zikredilen kimselerden ibaret olması ve ayrıca bu inançların mezkur imâmlar tarafından kabulü noktasında farklı görüşler vardır.³⁰

Hz. Peygamber'den sonra dinin ancak mâsum bir imâm tarafından öğrenilebileceği, halifenin mâsum olmasının gerekliliği konusu ilk dönemlerde tartışılan bir konu değildir. Bu hususun Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasisi olması konusunda da belirtildiği gibi sonraki bir dönemde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

İmâmet inancının Şîi bir doktrin halini alışı birçok kelamcı tarafından Hişam b. Hakem'e (ö. 179/795) dayandırılmaktadır.³¹ Hişam b. Hakem'in altıncı imam olarak kabul edilen Ca'fer es-Sâdık zamanında yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda, imâmet anlayışının h. 120 yıllarında geliştirildiği söylenebilir. Ancak imâmetin inançsal olgunlaşmasını sadece Hişam b. Hakem'e dayandırmak yanlış olacaktır. Dolayısıyla imamet anlayışının, diğer Şîi öğretiler gibi Hz. Osman döneminden itibaren oluşmaya başladığı söylenebilir.

İmamlar, Şîi inancın temelini teşkil etmektedirler. İsnâşeriyyeye göre îtikâdî veya fikhî bir hüküm, mutlaka bu imamlardan birisine dayandırılmalıdır. Bu anlamda imamlardan birisi tarafından söylenmiş bir söz, Hz. Peygamber'in merfû hadisi hükmündedir. İmamların bu önemi haiz olmaları onların söz, fiil ve takrirlerini kayıt altına alınması gereğini doğurmuştur. Daha sonraki dönemde yazılan Şîi kaynaklarda da açıkça görüldüğü gibi, inançsal ve fikhî bağlamda binlerce rivâyet bu imamlar yoluyla aktarılmıştır.

İmamların kendilerine ait bilinen bir eseri olmasa da Şîi kaynaklarda onların öğrencileri olarak gösterilen kimselere ait eserlerin varlığı bilinmektedir.

Sefirler Dönemi:

Yaklaşık olarak 260/874 tarihinde Muhammed Mehdi'nin gizlenmesiyle başlayan son sefir Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Semerri'nin 329/941 yılında vefatına kadar olan atmış dokuz yıllık süre sefirler dönemi olarak adlandırılır. Bu döneme bu ismin verilmesinin sebebi, gizlenen İmam Muhammed Mehdi'yle irtibata geçtiklerini iddia eden dört kişinin onun sefirliğini, yani insanlarla onun arasında elçilik yapmasıdır. Bu sefirler; Ebû Amr Osman b. Saîd, Ebû Cafer Muhammed b. Osman b. Said, Hüseyin b. Ruh en-Nevbahti ve Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Semerri'dir.³²

²⁹ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 222.

³⁰ Nu'manî, *el-Gaybe*, yy 2011, s. 65-66; Ebû Zehra, *Târihü'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, s. 45; Öz, *Şîilik ve Kolları*, s. 184.

³¹ Öz, "Hişam b. Hakem" *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 154; Gulpaygani, *Kelami Fırkalar ve Mezhepler*, s. 141.

³² Hâşim Mâruf el-Hüseynî, *Sîretü'l-eimmeti'l-isney aşera*, II, Beyrut 1990, s. 540; Öz, *Şîilik ve Kolları*, s. 203; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 227.

Ebû Amr Osman b. Saîd sefirlik iddiasında bulunanların ilkidir. Küçük yaşlarından itibaren Muhammed et-Takî el-Cevâd'ın hizmetine girdiği ve Hasan el-Askerî zamanına kadar imâmlara hizmet ettiği rivayet edilir. 265/879 yılında Bağdat'ta vefat etmitir. Vefatından önce oğlu Ebu Cafer Muhammed b. Osman ve Hüseyin b. Ruh Nevbahti'ye sefir olduklarını bildirir. Son sefir Semerrî ise sefirlik görevini Hüseyin b. Ruh'tan almıştır.³³

Sefirlerin bu görevi bir önceki sefirden aldığı bilgisinin yanında bizzat gizlenen imâm tarafından da bildirildiği kabul edilir. Bu dönemde imâm, bu sefirler aracılığıyla insanlarda iletişim kurar. İmama sorulması gereken soruları yine bu sefirler imâma bildirir ve gerekli cevabı soran kimseye iletirler.

İsmi zikredilen sefirler dışında başka şahıslar da sefirlik iddiasında bulunmuştur. Ebu Muhammed eş-Şureyi, Muhammed b. Nusayr, Ahmed b. Hilal, Ebu Tahir Muhammed b. Ali, Muhammed b. Ahmed b. Osman, Muhammed b. Ali Şelmegani, Hüseyin b. Mansur el-Hallac, Ebu Dülef el-Katib, İshak el-Ahmer ve el-Baktani'nin bunlardan olduğu kaynaklarda zikredilir.³⁴

Bu dönemde Muhammed Mehdi'nin diğer bütün insanlar gibi hayatta olduğuna inanılmaktadır. Ancak o bir hikmete binaen kendisini gizlemiş ve sadece sefirler vasıtasıyla insanlarla iletişim kurmuştur. Son sefirin ölümünden sonra ise Muhammed Mehdi'yle insanlar arasındaki iletişim kesilir. Bu merhalede mezhep mensupları onun normal insanların yaşadığı formdan çıkarak farklı bir boyutta yaşamını devam ettirdiğine inanmaya başlar. Nitekim Mehdi son sefirden sonra eğer yaşıyor olsa yetmiş beş yaşlarında olması gerekecektir. Bu durum Şia içerisinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu döneme ve gaybet-i kübrâ (büyük gizlilik) adı verilmiştir. Şia'nın önemli kaynaklarından birisi olan *el-Kaifi*'nin bu dönemde kaleme alındığı kabul edilir.

Gaybet-i Kübrâ Dönemi:

Gaybet-i Kübrâ dönemi, son sefir olarak bilinen Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Semerrî'nin 329/941 tarihinde vefatından günümüze kadar olan süreçtir. İmâmî doktrin bu dönemde kemale ermiştir. İmam Mehdi'nin son imâm olduğu ve ondan sonra başka bir imâm olmayacağı hususu netlik kazanmıştır.

İmamın yokluğunda İmâmiyye içerisinde Ahbarî ve Usûlî olmak üzere iki gelenek oluşmuştur. Ahbarî gelenek Akâid ve Fıkıh başta olmak üzere bütün dîni bilgileri imamlardan gelen rivâyetlere dayandırır. Usulî gelenek ise, imamlardan gelen rivâyetleri dikkate almakla beraber aklî istidlallere önem verir.

Her iki ekole de kaynaklık eden temel eserler bu dönemde kaleme alınmıştır. İmâmiyye'nin dört temel hadis kaynağından *Men La Yahduruhu el-Fakih*, *Tehzibu'l-Ahkam*, *el-İstibsâr* bu dönemin eserlerindedir. Şeyh Müfid'le başladığı kabul edilen usûlî geleneğe kaynaklık eden; *el-Evail*, *Resailü Şeyh Müfid*, *el-İrşad*, Şerif Radi'ye ait *Resailü Şerif Radi*, Şerif Mürteza'nın *el-Mukni fi'l-imâme*, *eş-Şafi fi'l-imâme*, *el-Mulahhas fi usuli'd-din*, *el-Emali*, Ebu Cafer et-Tusi'nin (ö. 460/1067) *el-İktisad*, *el-Gaybe* gibi eserler bu dönemde kaleme alınmıştır.

Bu dönemin inançsal açıdan en belirgin yönü imâmın gaybetiyle ilgili hususlardır. İmâmî ulema bunun ispatı için birçok eser ortaya koymuş ve bu konuda ciddi bir literatür ortaya çıkmıştır. İmamın gaybetinin imkânı hususunda tarih boyunca uzun hayat sürdürdüğüne inanılan Hz. Hızır, Hz. İlyas, Ashab-ı Kehf ve Hz. İsa gibi şahsiyetler örnek verilir. Bu anlamda geçmiş ümmetlerde cereyan etmiş bir durumun Hz. Muhammed ümmetinde de olmasının

³³ Ebû Câfer et-Tûsî, *el-Gaybe*, Müessesetü'l-maarifi'l-İslâmiyye, Kum 1411h, s. 353-371; Öz, *Şiilik ve Kolları*, s. 205; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 227.

³⁴ Fadl el-Mâlikî, *el-Gaybetü's-suğrâ*, Kum 1420h, s. 46; Öz, *Şiilik ve Kolları*, s. 205;

imkânından yola çıkılarak Muhammed Mehdi'nin gözlerden gizli olarak hayatını devam ettirdiği/ettirebileceği sonucuna varılmaktadır.³⁵

4. SONUÇ

İlk zamanlarda Hz. Ali'ye destek olan kimselere verilen bir isim olan “Şia” kelimesi zamanla bir mezhep adı haline gelmiştir. Bu mezhebin temel özelliğinin Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi maddî-manevî halifesi olarak atadığı inancıdır. Bu noktadan hareket edildiğinde Zeydiyye mezhebinin Cerîriyye ve Bütriyye fırkalarının şîi düşüncesi birçok açıdan benimsemedikleri ortaya çıkmaktadır ki Zeydiyye bu yönüyle diğer şîi gruplardan ayrı değerlendirilmelidir. Zeydiyye'nin İsmâiliyye ve İsnâşeriyye'den daha ilk imâmlarda ayrı düşmesi de kayda değer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

İsnâşeriyye ve İsmâiliyye bu üç fırka arasından imâmet doktrini açısından birbirlerine daha fazla benzemektedir. Ancak İsmâiliyyeyi İsnâşeriyyeden ayıran temel noktalardan birisinin yine imâmet konusunda olduğu görülmektedir. Nitekim İsmâiliyyeye göre İmam Muhammed Bâkır, yerine oğlu İsmâil'i imâm olarak tayin etmişken, İsnâşeriyyeye göre Musa Kâzım'ı imâm olarak bırakmıştır.

İsnâşeriyye ile İsmâiliyye arasında imâm teselsülünün dışında, inanç esaslarında da birçok farklılıklar gözlemlenmektedir. İsmâiliyye fırkasında özellikle de Nizârilerde batınî unsurların ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İsmâiliyye'nin Mustaliyye fırkasının, temel inanç esasları ve fikhî anlamda İsnâşeriyye mezhebine daha yakın olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Bağdadî, Abdulkahir, *el-Farku Beyne'l-Firak*, Beyrut 1995.

Bulut, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.

Ebû Zehra, *Târihü'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, Dârü'l-fikri'l-arabî, Kahire ty.

Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1980.

Gulpaygânî, *Kelami Fırkalar ve Mezhepler*, el-Mustafa Yayınları, Çev. Yunus Gürel, İstanbul 2014.

Gura, İlmi, *Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Zeydiyye Fırkaları*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2010.

Hüseynî, Hâşim Mâruf, *Sîretü'l-eimmeti'l-isney aşera*, I-II, Beyrut 1990.

Köse, Saffet, “Zeyd b. Ali”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2013, s. 313.

Mâlikî, Fadıl, *el-Gaybetü's-suğrâ*, Kum 1420h.

Nevbahtî, *Fırakü'ş-Şia*, Kahire 1992.

Nu'manî, *el-Gaybe*, yy, 2011.

Öz, Mustafa ve Muhammed eş-Şek'a, “İsmâiliyye”, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 128.

Öz, Mustafa, “Hişam b. Hakem” *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 154.

Öz, Mustafa, *Şîilik ve Kolları*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011.

Rüstem, Sa'd, *el-Firaku ve'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, Dimeşk 2005, s. 292;

Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I-II, Beyrut 1993.

Tâmir, Arif, *Tarihü'l-İsmâiliyye*, Londra 1991.

³⁵ Et-Tüsî, *el-Gaybe*, 172; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 227

Tan, Muzaffer, “Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17:2, Elazığ 2012.

Tûsî, Ebû Câfer, *el-Gaybe*, Müessesetü'l-maarifi'l-İslâmiyye, Kum 1411h.

